

УДК 37.013

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.2>**І. М. Коваль**

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
orcid.org/0000-0002-5332-6958*

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ НАСТАНОВИ Г. С. СКОВОРОДИ (ДО 300-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

В статті підкреслюється, що центральне місце в творчості Г. Сковороди посідає проблема моралі та духовності і їх ролі в житті і поведінці людини. Філософ наголошував про те, що навколишній світ є надзвичайно складним, і в ньому важливу роль відіграє людина – це своєрідний мікроскоп.

В статті наголошується про те, що мислитель аналізуючи проблему діалектики взаємозв'язку людини і суспільства доводив, що кожна людина у своєму житті прагне до щастя, миру і злагоди, але цього можна досягти при умові внутрішнього морального і духовного самовдосконалення кожного члена суспільства, прагнення кожної людини пізнати себе, своє «Я», визначити свої схильності щодо майбутньої професійної діяльності.

В статті акцентується увага на те, що на формування філософського і наукового світогляду Г. Сковороди величезний вплив мали родинне виховання, отримана освіта, поїздки за кордон та зустрічі і спілкування із видатними представниками філософії, науки і культури Європи.

Наголошується на тому, що Сковорода не тільки добре знав філософські, історичні, літературні твори античних мислителів, але й творчо перекладав їх, і пропагував серед освічених верств. Він постійно нагадував, що саме велике багатство яким володіє не тільки окрема людина, але й суспільство – це його духовні цінності. Багатство, розкіш, накопичене нечесними аморальними, антиправовими та антигуманними діями не принесе їх володарям щастя.

Філософ у своїх творах вів активну непримиренну боротьбу з людськими вадами та негативними пристрастями які штовхають людину на злочин та інші антиморальні дії. Він оспівує і проголошує кращі зразки морально-етичної поведінки серед яких чиста совість, чесна праця, повага до інших людей, відповідальність, боротьба з вадами та негативними пристрастями.

Встановлено, що мислитель на самий високий рівень ставить духовну зрілість людини, її прагнення до високо морального і прекрасного. Призиває судити про людину не по її словам, а по справам.

Сковорода як і його улюблений філософ Сократ призивав піклуватись перш за все про свою душу, вести цілеспрямоване духовне життя і виховувати в собі благородство духа. Філософ був переконаний, що тільки на шляху інтелектуального і морального удосконалення людина досягає своїх цілей і щастя в житті.

В статті обґрунтовується, що Сковорода як педагог значну увагу приділяв не тільки творчому засвоєнню студентами навчальної програми, але й вихованню у них кращих морально-етичних норм і принципів, високої духовності, готовності боротись з негативними пристрастями, любити і шанувати своїх батьків та бути патріотами своєї Батьківщини.

В статті вказується, що хоча Сковорода надавав перевагу душі над тілом, разом з тим він призивав піклуватись не тільки про духовність але й про фізичне здоров'я.

В статті підкреслюється, що Сковорода був пророком добра, злагоди, миру, між людьми, призивав виховувати християнські заповіді, свято дотримуватись настанов Біблії – Святого Письма. Ці заклики мислителя і у наш час є надзвичайно актуальними.

Ключові слова: Україна, людина, духовність, філософія, мораль, релігія, пристрасті.

Koval I. M. MORAL AND ETHICAL GUIDELINES OF H. S. SKOVORODA (TO THE 300TH ANNIVERSARY OF THE BIRTHDAY)

The article emphasizes that the central place in the work of H. Skovoroda is occupied by the problem of morality and spirituality and their role in human life and behavior. The philosopher proclaimed that the surrounding world is extremely complex, and a person plays an important role – it is a kind of microscope.

The article emphasizes that the thinker, analyzing the problem of the dialectic of the relationship between man and society, proved that every person in his life strives for happiness, peace, and harmony, but this can be achieved under the condition of internal moral and spiritual self-improvement of each member of society, the desire of each person to know himself, his «I» to determine his inclinations regarding the future professional activity.

The article focuses on the formation of the philosophical and scientific outlook of H. Skovoroda was greatly influenced by family upbringing, education, trips abroad, and meetings and communication with outstanding representatives of philosophy, science, and culture of Europe.

It is emphasized that Skovoroda knew well the philosophical, historical, and literary works of ancient thinkers and creatively translated them and promoted them among the educated classes. He constantly reminded us that the great brotherhood possessed by an individual and society is its spiritual value. Wealth and luxury accumulated through dishonest, immoral, illegal, and inhumane actions will not bring happiness to their owners.

In his writings, the philosopher waged an active and uncompromising struggle against human defects and negative passions that pushed people to commit crimes and other immoral actions. He glorifies and proclaims the best examples of moral and ethical behavior, including a clear conscience, honest work, respect for other people, responsibility, and the fight against vices and negative passions.

It has been established that the thinker places the spiritual maturity of a person at the highest level, his desire for the highest moral and beautiful. Calls to judge a person not by his words, but by deeds.

Skovoroda, like his beloved philosopher Socrates, called to take care of one's soul, first of all, to lead a purposeful spiritual life and to cultivate nobility of spirit. The philosopher was convinced that only on the path of intellectual and moral improvement can a person achieve his goals and happiness in life.

The article substantiates that Skovoroda, as a teacher, paid considerable attention not only to students' creative assimilation of the curriculum but also to their education in the best moral and ethical norms and principles, high spirituality, readiness to fight against negative passions, love and honor their parents and be patriots of their Motherland.

The article points out that although Skovoroda preferred the soul over the body, at the same time he called for taking care not only of spirituality but also of physical health.

The article emphasizes that Skovoroda was a prophet of goodness, harmony, and peace between people called to educate Christian commandments – the Holy Scriptures. These appeals of the thinker are still extremely relevant in our time.

Key words: Ukraine, human, spiritually, philosophy, morality, religion, passion.

Постановка проблеми. У 2022 р. не тільки в Україні, але і в багатьох країнах світу відзначатимуть 300-річчя від дня народження Григорія Савича Сковороди (1722-1794). Без перебільшення можна заявити, що Сковорода це духовний наставник, пророк високої моралі, український геній. До його мудрого слова, його дороговказу ми і в XXI столітті уважно прислухаємось.

Інтерес до творчості мислителя постійно зростає. Так сучасна Сковородіана налічує більше 3000 робіт присвячених українському мислителю і вона постійно поповнюється новими розвідками і здобутками.

Григорій Савич увійшов в історію XVIII століття як надзвичайно оригінальний мислитель, якого з повагою називали українським Сократом, харківським Діогеном та Платоном. Він органічно поєднує в собі талант філософа, поета, письменника, музиканта і педагога.

У своїй творчості і власному житті Сковорода прищеплював всій українській нації кращі духовні морально-етичні зразки поведінки та християнські чесноти.

Духовна спадщина філософа і у наш час відіграє важливу роль в історії України, коли наш народ веде справедливую боротьбу за свою свободу незалежність і суверенітет проти агресивного вторгнення і нав'язаної нам війни з боку Російської Федерації. Нащадок славних запорожців Сковорода вболівав за долю рідної України і проголошував право боротись за свою свободу і національну незалежність, шанувати пам'ятати свою героїчну історію:

«Слава навіки буде з тобою,

Вольності отче, Богдане герою» [1, с. 75].

Він надзвичайно високо оцінював подвиг і героїзм народу у Визвольній війні під керівництвом славного гетьмана Хмельницького. Слід долучитися до слушної думки В. Стадніченка про те, що «На перевалі третього тисячоліття знову з'являється, як протягальний маяк, постать Сковороди. Він іде до нас, ми прямуємо йому назустріч, бо розуміємо: без його думки, без його надиху не подолаємо викликів часу, не зможемо вирішити

складні проблеми нової епохи, не побудуємо майбутньої цивілізації «homo etikus» – людини високomorальної і чистої серцем» [2, с. 42].

Це яскраве підтвердження того, що теоретичний духовний спадок нашого філософа є те цілюще дерево яке надихає нас боротись вдосконалюватись і мужньо йти шляхом який веде до європейської культури, цивілізації і правових морально-етичних цінностей.

Аналіз останніх досліджень. Творчість Г. Сковороди ще під час його життя викликала широкий інтерес. Його твори «переписувалися, береглися, шанувалися, хвилювали сучасників, допомагали людині усвідомити своє місце в житті й утверджуватися духовно [3, с. 28]».

Серед найбільш відомих дослідників життя і творчості Г. Сковороди Д. Багалій, Ю. Барабаш, М. Бартоліні, В. Бонч-Бруевич, Г. Васянович, В. Ерн, І. Іванько, Л. Махновець, В. Нічик, М. Попович, В. Стадніченко, М. Сумцов, І. Табачников, Л. Ушкалов, Д. Чижевський, В. Шевчук, В. Шинкарук та ін.

Слід вказати й на те, що сучасна Сковородіана постійно поповнюється новими дослідженнями не тільки в Україні, але й за рубежом.

Метою статті є висвітлення деяких аспектів пов'язаних з морально-етичними настановами Г. С. Сковороди.

Виклад основного матеріалу. Серед видатних постатей, які зробили вагомий внесок в розвиток не тільки вітчизняної науки, культури, літератури важливе місце по праву належить Г. Сковороді. У цьому аспекті наведемо такий історичний факт. Так, у постанові Уряду Російської Федерації від 1918 р. «де перелічувались імена видатних мислителів, яким слід ставити пам'ятники, прізвище Сковороди в списку філософів і вчених стоїть першим» [2, с. 40].

Філософсько-етичні та релігійно-світоглядні погляди Г. Сковороди формувалися як під час навчання в Київській духовній академії, так і під час його поїздки за кордон, а також в процесі викладацької діяльності та постійного спілкування з людьми які належали до різних соціальних верств.

Сковорода цікавився і глибоко знав не тільки сучасну філософію і літературу, добре знав творчість грецьких та римських філософів, але й перекладав праці Сократа, Платона, Аристотеля, Плуларха, Філона, Цицерона, Гроція, Лукіана, Сенеку, Орігена, Еразма Роттердамського та ін. [3, с. 11].

Варто зазначити, що великий вплив на життя і творчість Сковороди мав Сократ який увійшов в історію як провідник високої моралі і духовності. Він був непохитно переконаним, що тільки на шляху інтелектуального і морального проникнення в своє «Я» у свій внутрішній світ можливе самовдосконалення людини.

Надзвичайно близькими для Сковороди була філософська система Платона його ідеї «душі», який призивав, кожну людину піклуватись про виховання своєї душі і таким чином самовдосконалюватись і бути зразковим громадянином держави.

Сковорода надзвичайно високо цінував давньоримського філософа і письменника видатного представника стоїцизму Сенеку, який закликав жити у злагоді з природою, мужньо переносити удари долі, постійно прагнути вдосконалювати свій внутрішній духовний світ, жити по совісті, і «приборкувати шалені пристрасті душі» [4, с. 17]. Ці морально-етичні настанови філософа стали життєвим орієнтиром і взірцем в житті Г. Сковороди.

Сковорода увійшов в історію народу України як пророк її високих ідеалів моралі і християнських чеснот. Він виступав «центральною постаттю духовної історії країни» [5, с. 22]. Важливу роль у формуванні світогляду і його життєвих принципів діяльності і поведінки відіграла а) батьківське виховання; б) освіта отримана в Київській духовній академії, в) поїздка за кордон і особливо християнська релігія, а також значний вплив античної філософії та культури.

У своєму житті і творчості Сковорода надзвичайно велику роль відводив християнській релігії. Він постійно носив з собою Біблію яку чудово знав і яка для нього служила духовним компасом. «Біблія, – говорив мислитель, – це той духовний світильник і скарб, що ховає в собі скарб істини, вона вчить християнським чеснотам, розуму, правді та мужності» [1, с. 200].

Аналізуючи роль трьох наук – медицини, юриспруденції і богослов'я, філософ вказує, що якщо медицина лікує тіло, юриспруденція примушує людину виконувати закони, то «богослов'я з рабів робить людей синами Божими, вливаючи в їхні серця вічне бажання до того, до чого цивільні закони тягнуть силою» [1, с. 198].

Добре відомо, що у своїх творах Г. Сковорода часто посилається на «Святе Письмо» [6, с. 642]. Це той духовно-моральний орієнтир який спрямовує людину жити згідно християнських заповідей. Всі люди смертні, але тільки той мужньо зустрине свій останній час у кого чиста совість.

*«Не боїться совість чиста,
Навіть Перуна вогнитса,
Її Сонце не опалить.*

Вона життя райське хвалить» [7, с. 34].

У своїх творчості Г. Сковорода суворо засуджував вади і негативні пристрасті людей, які штовхають людину на антиморальні, антигуманні і протиправні вчинки. Філософ вказує на те, що на жаль душа людини інколи опускається до рівня тваринних пристрастей, і переймає їхні властивості та риси «злобу, несамовитість, ненаситність, заздрість, хитрість...» [10, с. 286].

Сковорода любив цитувати вислів Аристотеля про те, що душа яка піддалась пристрастям є тваринною і хворою. «Марносластво і прагнення насолоди, – зауважує Сковорода, – багатьох потягло у протиприродний стан» [1, с. 172].

Люди у яких нечиста совість «нечисте серце» у своїх думках і вчинках не здатні творити добро, а тому мислитель закликає:

«Краще мить чесно жить, аніж в день в мислях злих,

Краще в святі день, а ніж безбожний рік» [1, с. 62].

У своїх творах філософ замислюючись над людськими вадами формує глибокі ідеї спрямовані на їх приборкання. Сковорода глибоко впевнений втому, щотількилюдинависокоморальна, освічена і духовно багата, навіть в складних життєвих ситуаціях здатна володіти і управляти собою. Але це все вимагає гідного, християнського виховання.

Мислитель заявляє про те, що починаючи з дитинства необхідно прищеплювати дитині християнські чесноти. Він приходить висновку, що тільки батьки в першу чергу несуть морально-правову відповідальність за виховання своїх дітей. Вони повинні дотримуватись двох основних заповідей «народити здорову дитину» і «добре навчати». Ті хто не виконує цих настанов, – заявляє Г. Сковорода, не має права називатись батьком або матір'ю.

Григорій Савич був прекрасно обізнаний з грецькою філософсько-правовою та етико-моральною літературою в якій надзвичайно високо цінувались такі моральні чесноти як доброчесність, справедливість, законослужняність, а також повага дітей до батьків.

Суворому осудженню підлягали в суспільно-правовій думці Греції і Риму неповага до батьків. Вони карались безчестям і навіть притягувались до суду [5, с. 71].

Філософ постійно нагадував молоді щодо шанобливого ставлення до своїх батьків. «Перш за все батька матір шануй і служи їм», – закликав Сковорода [1, с. 268].

Люди повинні прагнути, заявляє Сковорода, по-перше до освіти; по-друге, до віри Божої, а по-третє, до милосердя, великодушності, спра-

ведливості та цнотливості – ось ціна наша й честь» [1, с. 176].

«Цінувати людину потрібно, вчив мудрець не за її одежою, зовнішністю, титулами, а за плодами її життя» [1, с. 194].

Значну увагу у своїй творчості педагогічній діяльності Сковорода приділяв вихованню молоді. Так, звертаючись до своїх студентів він добре розумів, що їх оточують і приваблюють різні пристрасті серед яких багато негативних.

*«Важко впокорити гнів та інші страсті,
В солодощі плотські важко не попасти
Важко розум у небо із земного вирвать,
Важко не втопитись в світу цього прірві»*,

[1, с. 87].

Філософ призиває боротись з негативними вадами і пристрастями і для цього мобілізувати волю, весь свій духовний і моральний потенціал.

*Хто перемогти зможе всю озлобу древню,
Той міцний володар на силу душевну* [1, с. 87].

Кожна людина, вчив Сковорода прагне до щастя. Але хто може бути щасливим?

«Той, чия совість як чистий кришталь.

Щаслив тот і без утіх, хто победил смертний гріх...

Непорочність – ось тобі броня,

А невинність – крем'яна стіна» [9, с. 41].

Це той, хто підкорив пристрасті душі і ним керує розум. Яка користь людині, якщо вона досягне багатства, але відмовиться від душі своєї?

Тільки той у кого чисте серце, пізнає Бога, щиро виконує заповіді нашого Христа – це шлях до морального самовдосконалення радісного та гідного життя.

Філософ закликав молодь цінувати і не марнувати час, бо він промайне безслідно і вже ніколи не повернеться, а тому потрібно жити чесно і достойно.

«Тільки подвиг доброї волі, – заявляє Г. Сковорода, – підносить її над скотськими поняттями, звірячими спонуканнями... виводить на висоту чистоти умів, стихією яких є світло, розум, мир гармонія, любов блаженство» [8, с. 286-287].

Мислитель закликає, щодо поглибленого виявлення духовного і свого «Я», і спрямовувати всю свою діяльність на моральне самовдосконалення. «Сине! Отврати Очи твои от Сует Мырських», – писав Сковорода [5, с. 59].

Філософ добре розумів, що боротися з згубними пристрастями, які підстерігають молодих людей на кожному кроці – справа нелегка. Так, звертаючись до свого учня і друга М. Ковалинського Сковорода заявляє: «О, якщо б у мене був духовний меч. Я би відрубав у тебе скупість і знищив би розкіш і дух нетверезості, поразив би пихатість, розтрощив би розбещеність» [10, с. 62].

Слід зауважити, що Сковорода як особистість мав повне моральне право щодо подібних моральних настанов, оскільки все своє життя демонстру-

вав кращі морально-етичні зразки поведінки.

Перший біограф мислителя М. Ковалинський яскраво, а головне точно і стисло охарактеризував Г. Сковорода так: «Він ставився до людей різного стану з повагою, відвідував хворих, утішав засмучених, ділив останнє з убогими... мав побожність без марновірства, вченість без чванливості, поведіння без улесливості» [8, с. 289-290].

Своє життєве кредо, морально-етичну і духовну позицію філософ сформулював так: «Що стосується мене, то нехай інші піклуються про золото, почесні,... розпутніх насолод,... нехай шукають слави, прихильності вельмож; нехай отримують вони ці, як вони думають скарби, я їм не завидую, лише б у мене були духовні багатства і той хліб духовний» [10, с. 51].

Замислюючись над проблемою взаємозв'язку і взаємовпливу тіла і душі, Сковорода надає перевагу останній, але зауважує, що вони діалектично взаємопов'язані.

Цю проблему він розглядає діалектично: чим більше у людини сформовані морально-духовні і християнські чесноти, тим менше у неї тілесних пристрастей, які негативно впливають на її здоров'я. Він прихильник і пропагандист здорового образу життя.

Засуджуючи вади в поведінці людини, Сковорода акцентує увагу на необхідність вести боротьбу з пияцтвом, яке особливо небезпечно серед молоді. Наставляючи студентів він говорив: «Коли повз тебе проходить п'яний, ти так думай: Бог дав тобі видовище, щоб ти на чужому прикладі усвідомив, яке велика зло пияцтво, – біжи від нього» [1, с. 277].

Це яскравий приклад піклування Сковороди щодо прививання студентам кращих морально-етичних норм поведінки.

Таким чином, у своїх трактатах, афоризмах, віршах, діалогах, притчах Сковорода закликає до морального і духовного самовдосконалення, суворого виконання християнських настанов як важливого чинника сенсу життя кожної людини. Вся творчість і спосіб життя Сковороди зразок високої духовності і морального самовдосконалення – яскравий приклад для всіх людей.

Висновок. Видатний український філософ Г. С. Сковорода залишив визначні духовні скарби, і які в наш час є надзвичайно актуальними.

Центральне місце в творчості мислителя посідають морально-етичні проблеми. Він прагнув підняти морально-духовний рівень тогочасного суспільства вдихнути в нього християнські чесноти та цінності.

Сковорода глибоко і всебічно призивав вести боротьбу з негативними людськими вадами і пристрастями з метою звільнення людини і її душі від них і спрямовуючи всю діяльність людини до світла, розуму та істини.

Сковорода – це пророк, який натхненно ніс слово Божої істини в народ у своїх творах і діяльності. Прищеплював серед народу високі духовні ідеали і цінності.

Його педагогічна діяльність була перш за все спрямована на популяризацію знань виховання у майбутнього покоління шанобливого ставлення до батьків, пошана і гордість за історичне минуле, привиття високих морально-етичних та духовно-християнських ідеалів і чеснот.

У наш складний бурхливий і суперечливий час дуже важливо звернутись до духовної спадщини мислителя. Без перебільшення можна сказати, що і в нашому ХХІ сторіччі як ніколи нам потрібний Сковорода, щоб розбурхати наші заржавілі і черстві душі, пробудити нашу совість, від сплячки, мобілізувати всю націю на боротьбу за захист своєї Батьківщини честі і гідності кожного громадянина.

Література

1. Сковорода Григорій. Літературні твори. Упорядн. Валерій Шевчук. Вид. 2-ге. Львів : Видавництво «Апріорі», 2021. 352 с.
2. Стадниченко В. Я. Садівник щастя: Сковорода як дзеркало України: Нариси, дослідження, спогади,

поезії, світлини: вступ. стаття. Л. І. Андрієвського. Київ : Криниця. 2012. 496 с.

3. Шевчук В. Величний мислитель українського народу / Сковорода Григорій твори: упорядн. Валерій Шевчук. Вид. 2-ге. Львів : Видавництво Апріорі, 2021. С. 5-32.

4. Содомора А. На дорозі до самого себе / Сенека Л. А. Моральні листи до Луцілія. Львів : Апріорі, 2020. С. 3-33.

5. Бартоліні Марія Грація. «Пізнай самого себе». Неоплатонічні джерела в творчості Г. С. Сковороди / переклад з італ. М. Прокопович за уч. К. Новікової, наук. ред. перекладу О. Сирцова. Київ : Академперіодика, 2017. 460 с.

6. Історія української літератури. У дванадцяти томах. Давня література (друга половина XVI – XVIII ст.). Київ : Наукова думка. 2014. Том другий. 839 с.

7. Сковорода Григорій. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. Київ : Наукова думка. 1983. 542 с.

8. Ковалинський М. Учень про вчителя. Життя Григорія Сковороди // Сковорода Григорій. Літературні твори. Упорядн. Валерій Шевчук. Вид. 2-ге. Львів : Видавництво «Апріорі», 2021. С. 281-320.

9. Сковорода Г. С. Сад пісень. Вибрані твори. Для старшого шкільного віку / пер. М. Зерова, В. Пелеха, В. Шевчука; передмова, упоряд. та приміт. В. Яременка. Київ : Веселка, 1983. 190 с.

10. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода. Харків : Фоліо, 2019. 123 с.